

האמנם מנהג אבותינו תורה היא?

מבט ישראלי על סוגיית "מקום שנהגו"

| שגיא פלדמן |

♦ הקדמה ♦ "מקום שנהגו" במשנת מסכת פסחים ♦ סוגיית בני ביישן
בגמרא ♦ התפתחות רעיון המנהג בעם ישראל ♦ עיר חדשה שאין בה
מנהג ♦ דין "לא תתגודדו" במנהגים ♦ "לא תתגודדו" במציאות חיינו
♦ דרכו של הרב עוזיאל בסוגיה ♦ שימור מנהגי אבות כערך בימינו
♦ השקפה ישראלית-עברית חדשה ♦ סיכום

הקדמה

הפרק הרביעי במשנה במסכת פסחים מפגיש אותנו עם עולמם המרתק של מנהגים אשר מלווים את העם היהודי מראשיתו ועד ימינו אנו. המנהגים היהודיים הלכו והתפתחו במשך השנים בקהילות ישראל בצורות מגוונות, במטרות שונות ובהקשרי זמן ומקום אחרים בין אלו לאלו. במאמר הזה אבקש להבין לעומק את מטרתם של המנהגים כפי שהם מוצגים במשנה ובגמרא, אבחן את הסיבות לשימור מנהגים מחד ואת הסיבות לשינויים מאידך, אציג את הדעות השונות לגבי צורת קיום המנהגים בימינו, ואנסה לענות על השאלה כיצד נכון או ראוי להתייחס למנהגים כיום בישראל, בראי המקורות היהודיים.

"מקום שנהגו" במשנת מסכת פסחים

פרק ד במסכת פסחים במשנה מוקדש כולו לעיסוק במנהגים וב"מקום שנהגו", מנהגי מקומות הקשורים בפסח. זו לשון המשנה הראשונה בפרק:

מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות - עושין. מקום שנהגו שלא לעשות - אין עושין. ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין - נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת (משנה, פסחים ד, א).

המשנה מתארת מציאות ששוררת בקהילות ישראל - קיום מנהג של הימנעות מעשיית מלאכה בערבי חג הפסח עד חצות היום בחלק מהקהילות, ואי קיומו של אותו מנהג בקהילות אחרות. המשנה מקבעת ומשמרת את המצב הנתון והחלוק בין המקומות השונים ומנחה את העוברים ממקום שבו המנהג הוא אחד למקום שבו המנהג אחר:

1. מי שמגיע ממקום שעושים בו מלאכה בערבי פסחים עד חצות למקום שלא עושים בו מלאכה, מחמיר על עצמו ומקבל את מנהג המקום החדש להימנע מעשיית מלאכה.
2. במצב ההפוך, מי שמגיע ממקום שלא עושים בו מלאכה בערבי פסחים עד חצות למקום שעושים בו מלאכה, שומר על מנהגו ונמנע ממלאכה.

המשנה מסתיימת באמירה "ואל ישנה אדם מפני המחלוקת". לפי הפרשנים (עיין בפירוש הרמב"ם על המשנה, פירוש רבי עובדיה מברטנורא, תפארת ישראל על המשנה וכו'), הכוונה היא ששינוי המנהג שאדם עושה במקרה שהוא מגיע למקום שנמנעים בו מעשיית מלאכה נעשה רק מפני חשש ממחלוקת שתיווצר במקום אם יעשה מלאכה היכן שנהוג להימנע ממנה, אך במצב ההפוך אין חשש שתיווצר מחלוקת (כלשון הרמב"ם - "הבטלה אין בה מחלוקת"). אפשר אולי לנסח לעצמנו את סוף המשנה בצורה בהירה יותר סביב הפרשנות: "ואל ישנה אדם - אלא מפני המחלוקת". עם זאת, חשוב להדגיש שלדעת רוב ככל הפרשנים והפוסקים לשון המשנה מתייחסת רק למעבר זמני בין מקום למקום, כאשר לאדם העובר עדיין יש חיבור למקום מוצאו והוא עתיד לחזור אליו. אך כאשר מדובר בהגירה קבועה בין מקום שבו נהוג מנהג אחד למקום שנוהגים בו אחרת - על האדם המהגר לקבל על

עצמו את מנהג המקום החדש, לקולא ולחומרא, ככל שיהיה. כך פוסק השו"ע, וכן פוסקים רבים נוספים לאורך השנים:

וכן הבאים מחוץ לעיר לדור שם הרי הם כאנשי העיר וחייבים לעשות
כתקנתן ואף בדברים שהיו אסורים בהם בעירם מפני מנהגם ואין מנהג
העיר שבאו לדור בה לאסור הותרו בהם אם אין דעתם לחזור (שולחן ערוך,
יורה דעה ריד, ב).

בנוסף, חשוב להדגיש שכל משנה בפרק ד במסכת פסחים נפתחת במילים
"מקום שנהגו..." , ובכלל ברוב הפעמים בש"ס המנהג מוזכר כמנהג המקום
או מנהג המדינה. בעצם המנהג, ככל שיהיה, כפי שהוא מתואר בדברי
התנאים והאמוראים, צומח באמת מתוך קהילה, מתוך מקום מסוים
ובשיתוף חברתי, ודרך המקום והקהילה המנהג נשמר. השייכות למנהג
והחוב בו חלים אמנם על האדם הפרטי, אך מתוך קשר הדוק שלו לקהילתו
ולמקום מוצאו. המשקל שנותנת המשנה לשימורו של מנהג נראה כמועט
מאוד, והיא מעניקה ערך רב למקום דווקא, לשותפות הקהילתית בקיום
מנהג. אדם העובר ממקום למקום, בטח כשמדובר במעבר קבע - משנה
ממנהגו למנהג המקום החדש די בקלות ונוטש את מנהגי מקומו הקודם.
מהיכן ומדוע אם כן צמחה ההקפדה העיקשת על שימורם של מנהגים כפי
שאנחנו מכירים אותה?

סוגיית בני ביישן בגמרא

הגמרא על המשנה מתארת את סיפורם של בני ביישן:

בני ביישן נהוג דלא הוו אזלין מצור לצידון במעלי שבתא. אתו בנייהו
קמיה דרבי יוחנן, אמרו לו: אבהתין אפשר להו, אנן לא אפשר לן. אמר
להו: כבר קיבלו אבותיכם עליהם, שנאמר: "שמע בני מוסר אביך ואל
תטוש תורת אמן" (בבלי, פסחים נ ע"ב).

תרגום לעברית (תרגום ופירוש של הרב עדין שטיינזלץ): בני בית שאן היו נוהגים
שלא ללכת מצור לצידון בערב שבת [ליום השוק שהיה שם בערבי שבת -

שהחמירו על עצמם שלא להתבטל מצורכי השבת, אף בנסיעה קצרה זו, מפני כבוד השבת]. באו בניהם לפני ר' יוחנן לבקש שיתיר להם מנהג זה. אמרו לו: אבותינו אפשר היה להם [מחמת עושרם להתפרנס בלא יום שוק זה], אנחנו לא אפשרי לנו. אמר להם: כבר קיבלו אבותיכם עליהם מנהג טוב זה והוא מחייב אף אתכם, שנאמר: "שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל-תַּטֵּשׁ תּוֹרַת אֲמֶךָ" (משלי א, ח).

סיפורם של בני ביישן בגמרא מציג גישה מיוחדת וחדשה מזו שראינו קודם לשימור מנהג. אמנם המנהג הוא מנהג מקום של קהילת בני ביישן, אך התשובה של רבי יוחנן אינה שצריך לשמור את המנהג משום שכך נהוג במקום, אלא משום שכך נהגו אבותיהם. את המנהג הזה קיבלו אבותיהם על עצמם ולכן הוא מחייב גם את צאצאיהם, משום "שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל-תַּטֵּשׁ תּוֹרַת אֲמֶךָ".

הסיפור ממחיש בפעם הראשונה את המעבר משמירה של מנהג מקום לשמירה של מנהג אבות, או לכל הפחות ניסוח אחר, צורת הסתכלות אחרת, על אותה שמירה של מנהג. אכן יש אפשרות להבין שמדובר באותו דבר, באותה צורת שימור מנהג, שהרי אבותיהם של אותם אנשים היו גם הם בני המקום, והלכה למעשה הכול עומד בעינו וכל עוד הם נשארים לגור באותו מקום - הם מחויבים בו גם ככה. אבל בכל זאת יש מקום להגיד שיש כאן כבר מעבר אל גישה שנותנת ערך משמעותי לשושלת, למסורת ולמורשת משפחתית בקיום מנהג.

התפתחות רעיון המנהג בעם ישראל

לאורך השנים התפתחו המנהגים בישראל בתצורות שונות. מנהגים נשמרו, צמחו מנהגים חדשים בקהילות שונות, ונראה שבאופן כללי היחס למנהג ולשמירתו הלך והתחזק, וכן הלשון שהתייחסה לשימורו של מנהג הייתה יותר ויותר לשון של "מנהג אבות". הנה דוגמה אחת מיני רבות שממחישה את היחס ההדוק למנהג ובייחוד למנהג אבות, מדבריו של ר' חיים פאלאג'י בספרו "משא חיים" משנת תרל"ד (1874):

אין לשנות שום מנהג מהמנהגים הקבועים... וזאת תורת האדם השלם, לאחוז במעשה האבות ולא יטה ימין ושמאל. דאם יבוא לסמוך כל אחד על פי הכרעתו ושיקול דעתו, ולתקן כפי אשר יכשר בעיניו, ולא יחוש

למי שקדמוהו - היום יתבטל מנהג אחד, ולמחר שתיים, וכן למחרתו, וממילא כל המנהגים יעדרון ותהיה תורה חדשה בכל דור ודור. וימשך מזה לפשוט גם בדברים שנהגו בהם איסור על פי גדול הדור ושופט אשר יהיה בימים ההם, ועבירה גוררת עבירה (משא חיים, מנהגים סי' ריג).

ר' חיים פאלאג'י מוֹרָה על קיבעון מנהגי אבות, שבא למנוע מכל יהודי באשר הוא ליפול במדרון החלקלק שהוא עלול להידרדר בו אם ינסה לשנות ממנהגיו על דעת עצמו. "תורת האדם השלם" לדבריו, היא היא ההיאחזות במנהגי אבות באדיקות יתרה ובלי כל סטייה. הסכנה שבנפילה ובאיבוד התורה קיימת לאדם הפרטי, אך מתייחסת לאיבוד התורה כולה מעם ישראל אם יתחילו לערער על מנהגי אבותיהם, ותיווצר תורה חדשה בכל דור ודור שתסתמך לכאורה על שיקול דעתם הפרטי של יהודי אותו דור. ומשם, הדרך קצרה לעבור עבירות ולהתיר איסורים.

עיר חדשה שאין בה מנהג

בבואנו לעסוק בשאלה של קיום ושימור מנהגים אחרי השיבה לארץ ישראל, חשוב לבחון קודם כל את השאלה הבסיסית של מקום חדש, מקום שאין בו מנהג. הרי המשנה במסכת פסחים מתייחסת רק למעבר בין מקום עם מנהג קבוע מסוים למקום עם מנהג קבוע אחר, אך מה דינו של העובר ממקום עם מנהג כלשהו למקום חדש, לעיר חדשה? מסכתות אחרות בגמרא, ובהן בבא מציעא ובבא בתרא העוסקות בדיני הנזיקין, מתייחסות לשאלת עיר חדשה שאין בה מנהג. להלכה, אם ידוע מה מקום מוצאם של רוב אנשי העיר החדשה, הולכים לפי הרוב וקובעים את מנהג העיר החדשה לפי מנהג המקום שרוב האנשים הגיעו ממנו; אך אם אנשי העיר החדשה מלוקטים ממקומות שונים, המצב מסתבך והדינים אחרים:

בעיר חדשה. כתב. הרמ"ך ז"ל וזה לשונו: לענין פסק בני העיר שנתיישבו מחדש קובעים מנהגותם כמנהגות העיר שיצאו משם. ואי לקוטאי ניהו הולכין אחר מנהג העיר החשובה הקרובה להם לא רצו אינם יכולים לכוף זה את זה אלא הולכין על דין תורה. מיהו נראה לומר דהיכא דאמרי

מעיקרא נקבע לנו מנהג כדי שלא נהיה אגודות אגודות ואיכא אדם חשוב בהדיהו ומסכים בקביעת מנהגם עמהן יכולין הן לכוף זה את זה כדין ולהסיע על קיצתם שבני העיר כופין זה את זה וצריך עיון. עד כאן (שיטה מקובצת, בבא מציעא פג ע"ב, ד).

הרב בצלאל אשכנזי, בעל ה"שיטה מקובצת" שמביא כאן את דברי הרמ"ך על סוגיית "עיר חדשה" בגמרא, מציג אפשרויות שונות של קיום מנהגים בעיר חדשה:

1. אם כל בני העיר החדשה הגיעו מאותו המקום, עליהם לקבוע את מנהג המקום החדש כמנהג מקום מוצאם.
2. אם אנשי העיר החדשה מלוקטים ממקומות שונים, הם:
 - א. הולכים לפי העיר החשובה הקרובה אליהם, אך אם הם אינם רוצים - הם אינם רשאים לכפות את המנהג זה על זה, ועליהם ללכת לדין תורה.
 - ב. מעיקר, אם רצו האנשים לקבל על עצמם מנהג אחיד כדי לא להיות "אגודות אגודות", וכן יש ביניהם אדם חשוב שמסכים לקבוע איתם מנהג אחיד, רשאים אנשי המקום והאיש הנכבד לכפות את שאר אנשי העיר למנהג המקום.

נראה אם כן שכך או כך המנהג בעיר החדשה אמור להיחפך לאחיד. דבר אחד נותר כשאלה, מה הכוונה בכך שאנשי המקום אינם רוצים להיות "אגודות אגודות"? ושואל זה תלוי רק ברצון שלהם? כלומר, אם כן היו רוצים להיות "אגודות אגודות" ולא לכוף זה את זה לקבל מנהג אחיד, היו יכולים לעשות זאת?

דין "לא תתגודדו" במנהגים

אחרי הסקירה של הרבדים השונים ביחס למנהג, למעבר ממקום למקום, ולשינוי מנהג ושימורו, חשוב לגשת אל השאלה ההלכתית המשמעותית שנוצרה סביב המצב של שמירת המנהגים בימינו אנו, במדינת ישראל. המצב כפי שהוא היום שונה בתכלית מהמצב ששרר בעם היהודי במשך אלפי

שנים בגלות. המוני בית ישראל עלו ארצה מארבע כנפות הארץ, נושאים עימם מנהגים שונים ומגוונים מקהילותיהם שבכל קצוות תבל. ובהגיעם לארץ, רובם ככולם שמרו על מנהגי אבותיהם שהגיעו איתם ארצה והמשיכו להקפיד עליהם כאן, בערבוביה בתוך ערי ישראל.

כאן באה לידי ביטוי השאלה לגבי קיום מנהגים ב"אגודות אגודות" והפירוד המנהגי בעיר שבה היהודים מלוקטים ממקומות שונים ומקיימים מנהגים שונים. איסור "לא תתגודדו" מוזכר במסכת יבמות, ובה נחלקים האמוראים בהבנת הפסוק "בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱ-לֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ" (דברים יד, א). דעה אחת סוברת שהפסוק אוסר על עם ישראל להיות מחולקים לאגודות אגודות ומצווה עליהם לנהוג כיחידה אחת ולא בפירוד מנהגים, ודעה אחרת סוברת שהפסוק מתכוון בפשטו לאיסור עשיית חבורה על מת, כלומר איסור גדידה.

לבסוף נלמדים שני האיסורים מהפסוק, והעיסוק בשאלת דין האיסור על ישראל להיות "אגודות אגודות" נידון ונפסק בצורות מגוונות לאורך השנים. בפשטות הדברים, הפוסקים נחלקו בשאלה אם האיסור נחשב מדאורייתא או מדרבנן, באילו מצבים הוא חל, האם הוא יותר מהותי או פרקטי-טכני, האם הוא חל גם בפירוד בין ערים שונות או רק בתוך עיר מסוימת, וכדומה.

"לא תתגודדו" במציאות חיינו

שאלות רבות צפות סביב הסוגיה של התחלקות עם ישראל לאגודות-אגודות בהקשר למצב החברתי-לאומי של ימינו. רבים וגדולים עסקו בשאלות הללו לאורך דורי דורות, גם הרבה לפני שיבת ציון הנוכחית והקמת מדינת ישראל. כך כתב הרמב"ן בזמנו:

הא דתניא הרוצה לעשות כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון עושה או כבית הלל כקוליהון וכחומריהון. קשה לי: והא קיימא לך דאחד מטמא ואחד מטהר אחד מתיר ואחד אוסר, אם היה אחד מהם גדול בחכמה ובמנין - הלך אחריו, ואם לאו - בשל תורה הלך אחר המחמיר בשל סופרים הלך אחר המיקל... ויש לומר מתוך שמחלוקתן של תלמידי בית שמאי ובית הלל גדולה וכל חכמי ישראל נכנסין תחתיה ונעשית להם

תורה כשתי תורות - הרשות לכל אחד לעשות כדבריהם... וכיון שכן, זה הרוצה להיות מכת בית שמאי ולעשות כדבריהם לעולם, רשאי (חידושי רמב"ן על חולין, מד ע"א).

הרמב"ן מתאר את מחלוקת בית הלל ובית שמאי כמחלוקת גדולה ומשמעותית בין כל חכמי ישראל, שהובילה כבר בעבר לפיצולה של תורת ישראל לשתי תורות. במצב הזה אין שוב את החשש מאיסור "לא תתגודדו", משום שהתורה כבר נעשתה כשתי תורות.

טענות נוספות, פחות רעיוניות-הלכתיות אלא יותר פרקטיות ונוגעות לימינו, עלו בתקופה האחרונה ועולות במחשבה בכלל על הנושא היום. רעיון הקהילה שמדובר עליו במשנה ובגמרא כבר רחוק מלהיות קיים היום. הקהילות היום, ככל שיהיו, הן על פי רוב הטרוגניות, והשייכות אליהן היא חלקית בחיי אדם. האינדיבידואל והמשפחה תופסים מקום רחב יותר בחיי האדם, והמעורבות שלו בקהילה מצומצמת למדי, בטח בשעה שאדם יכול לגור בדרך כלל במקום אחד, לעבוד בעיר לגמרי אחרת, להימצא בהזדמנויות שונות בעיר שונה מהשתיים הקודמות וכו'.¹ מושג הקהילה הצטמצם ואיבד רבות ממשמעותו.

דרכו של הרב עוזיאל בסוגייה

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, הראשון לציון ורבה הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל, התייחס באריכות לסוגיית "לא תתגודדו" והחלוקה בקיום מנהגים במדינת ישראל בספר השו"ת שלו "משפטי עוזיאל". הוא סוקר בתשובתו את דעותיהם של פרשנים ופוסקים שונים על הפסוק בתורה, הסוגייה בגמרא והנושא למעשה בחיי העם היהודי וקיום מנהגיו לאורך השנים. הרב עוזיאל מתייחס לגישות שונות לאיסור, ונראה שאף על פי כן הוא אינו מכריע חד משמעית במובן ההלכתי לגבי הדין של קיום המנהגים המעורבב בארץ

1. לקריאה בהרחבה על "לא תתגודדו" במציאות שלנו ועל מושג הקהילה בארץ בימינו, ראו: הרב יואב שטרנברג. "הלכה פסוקה ללא סנהדרין", צהר כד תשס"ו, עמ' 85.

ישראל. בכל זאת, לדעתי אחת מפסקאות הסיום של הרב עוזיאל בתשובתו ראויה וחשובה ומייצגת את כיוון דבריו של הרב עוזיאל, ששואף ומייחל בכל זאת לאחדות מנהגית כמימוש נכון יותר של כוונת התורה. וכן, במטרה למנוע מחלוקות ולקיים את המצוות ואורח החיים היהודי בכלל בצורה מהודרת ונכונה יותר:

ואדרבה מתשו' המהרשד"ם למדנו שאין זה מצוה מן המובחר כשהיא נעשית בפרוד וחלוק, ולדעתי יש בזה גם משום לא תתגודדו וכמ"ש המג"א, דלמסקנא דגמ' בכל דבר שייך לא תתגודדו בבי"ד אחד בעיר אחת אפילו שלא ניכר הדבר (מג"א או"ח סי' תצ"ג ס"ק ו'). והכי מסתברא דעצם הפלוג הוא מביא לידי מחלוקת שבהיות כל אחד מחזיק מנהגו הרי הוא מבטל או מזלזל בחברו ומנהגיו (משפטי עוזיאל, חלק ד - עניינים כלליים א, עח).

שימור מנהגי אבות כערך בימינו

בלא הכרעה בשאלה ההלכתית לגבי מצב קיום המנהגים המעורבב בארץ ישראל וחלות דין "לא תתגודדו" על צורת המנהג בישראל או אי-חלותו, אני סבור שיש להמשיך את הכיוון שהחל הרב עוזיאל בסוף מאמרו ולהפנות את תשומת הלב שלנו אל מעבר למרחב ההלכתי גרידא. לגשת להסתכלות מטא-הלכתית על שאלת שימור מנהגי האבות בארץ ישראל מחד או הצורך דווקא לאיחוי מנהגים וקיומם בצורה אחרת בארץ מאידך, מתוך מבט רעיוני-מהותי, כלומר מה ראוי לעשות במצב הזה, בהיעדר תשובה חד-משמעית מה נכון הלכתית לעשות. כדי לבחון את השאלה הזו חשוב בעיניי להביא את דבריו של הרב אורי ליפשיץ במאמרו "כבר קיבלו אבותיכם": המנהג וההלכה"². הרב ליפשיץ מתאר את

2. הרב אורי ליפשיץ, "כבר קיבלו אבותיכם": המנהג וההלכה", צירופים חדשים - ישיבת שיח יצחק, ו' באלול ה'תשפ"ג.

מהות המנהגים ביהדות והתפתחותם, מתייחס למצב של קיום המנהגים בארץ, ולבסוף מציע אפשרות שלדעתו תוכל לייעל את עולם המנהגים ביהדות לאור מציאות ימינו:

אמנם אנו חיים בעולם אינדיבידואלי המפרק זיקות שהיו פעם מובנות מאליהן, אבל דווקא בשל כך אנחנו אנו מסוגלים להבין את הערך של המחויבות לדורות הקודמים, את הכמיהה להמשכיות המאפיינת את העולם הדתי, ומתבטאת בנאמנות למנהגי האבות ולמנהג המקום. לצד זאת, עלינו להיות מסוגלים גם להעניק להלכה את הגוון המתאים לעולם הדתי שלנו, באמצעות יצירת מנהגים חדשים והעברתם לדורות הבאים. עלינו למצוא את האיזונים הנכונים עבורנו, כדי שמנהג ימשיך להעניק להלכה את צורתה ונשמתה.

השקפה ישראלית-עברית חדשה

אני רוצה להתייחס לדבריו של הרב אורי ליפשיץ, להתחבר אליהם, לבחון את שאלת מנהגי האבות לעומק ולהציע דרך שדומה לזו של הרב ליפשיץ, אך בחלקה שונה ממנה.

המציאות הדתית המקובלת כיום בישראל נותנת דגש רב דווקא למנהגיו הפרטיים של כל אדם באשר הוא, לשושלתו האישית ולמנהגיה. יתרה מכך, שימור קפדני של מסורת בכלל נתפס כמעלה גדולה, אך למעשה נראה שמנהגים רבים נהפכו היום ללא יותר מאשר ריטואלים אנכרוניסטים, מעשים טקסיים מנותקי מקום וזמן, שכל ייעודם הוא שימור של מנהג שניתן במורשת משפחתית ובעבר היה שייך למעשה קהילתי משותף באחת מקהילות הגולה.

כעת אשאל ואתה, האמנם זו היא האמת? האמנם "מנהג אבותינו תורה היא", כלשונם של רבנים רבים לאורך הדורות?³ מתוך בירור המקורות השונים לאורך

3. ראו: שולחן ערוך יורה דעה שכו, שולחן ערוך הרב אורח חיים תצד, עלי תמר פאה פרק ז.

המאמר, אני סבור שהפרשנות שלנו להבנת היחס האדוק למנהגי אבות שמובא במקורות השונים אינה נכונה. ההיאחזות שאפשר למצוא ל"מנהגי האבות" נעשתה הן במטרה לקחת את מנהגי העבר ("מנהגי האבות") ולהעניק להם משמעות כמנהגים שיש לסמוך עליהם כמו תורה (בדומה ל"מנהג ישראל" - תורה); והן מתוך רצון ליצור רציפות ונאמנות של אדם באשר הוא למקורותיו. שלא יבוא אדם ויזלזל במי שקדמו לו, וינסה ליצור מחדש את עולמו היהודי בכוחות עצמו. זהו בעצם ניסיון לעקור את רעיון "כוחי ועוצם ידי" מצד עיצוב החיים היהודיים והשתלשלות הדורות, ניסיון שיכיר האדם בשייכות שלו אל הדורות שקדמו לו, כשם שחשוב שיכיר בשייכותו אל המקום שהוא גר בו ולקהילתו.

אך האם הכוונה היא שמנהגי האבות הפכו לנוסחה מקודשת לחייו של יהודי? שמנהגי אבות אבותיו של יהודי נהיו בשבילו למעצבי זהותו היהודית בצורה מוחלטת, בלי קשר לשום דבר אחר? אינני מבין כך את הדרך שאליה מכוונים אותנו המקורות היהודיים הקדומים, ומסופקני שהמקורות המאוחרים מתכוונים גם הם לזה, ולא לאמירה נחרצת לאדם שיכיר באלו שקדמו לו ככלל, וביהדות כמסורה בין-דורית.

אני רוצה להציע אפשרות (או הסתכלות) אחרת לימינו, שבעיניי הולמת בצורה מובהקת יותר הן את יחס המשנה והגמרא למנהגים (כהבנתי אותם), והן את מציאות ימינו, במדינת ישראל ראשית צמיחת גאולתנו ובית קיבוץ הגלויות שזכינו לו בדורות האחרונים. אפשרות שתשאיר במקומו את הכבוד הראוי לאבותינו ולמורשתם, אך תקיים את המסורת והמנהגים מתוך שאיפה מתמדת להמשיך ולהתחדש, ללמוד מהעבר ולהשתפר לעתיד, להגות בתורת המנהגים ובתורה שבעל פה מתוך חשיבה מתחדשת, ולהבדיל לא תִקְבַּע מצב גלותי מסוים, תיקח מנהג שהיה שייך בעבר לקהילה חיה ותשמר אותו כפיסת זכרון עתיקה וחסרת משמעות.

יכול להיות שבמציאות ימינו חשוב להדגיש ולתת וערך רעיוני להתפתחות חדשה של המנהגים, ודווקא במקומות גיאוגרפיים. לשאוף להתאחדות סביב קהילות או קבוצות מסוימות, ובהמשך גם סביב צמיחת מנהגים חדשים. ייתכן שדווקא תנועה כזו תוכל ליצור מחדש חיבור לקהילות ולביסוסן, וגם תיתן קונטרה מבורכת לאינדיבידואליזם הקיצוני שפוקד את עולמנו. אין כאן כוונה

להדהד שינוי דרסטי בקיום המנהגים, אלא להציע מחשבה על ויתור מסוים בדרך המקובעת בקיום מנהגים כפי שאנחנו מכירים אותה היום, אך כזה שיהיה מושכל ומשוקלל עם חזון לעתיד, שיהיה אחר מאשר פריקת עול סתמית. כזה שיבנה קומה נוספת בדרך לאחדות ישראל בארצו. יתרה מכך, יש אפשרות שהסתכלות מחודשת על קיום המנהגים שלא בדרך של היאחזות בלתי מתפשרת במנהגי אבות פרטיים, והפיכת המנהגים מחדש לחלק בלתי נפרד מהחיים, מהקהילה, מעם ישראל ובהתאם להווה ולמציאות - תהיה נכונה ומתאימה עבור חלקים רבים בציבור הישראלי, שיוכלו סוף-סוף להתחבר ולהרגיש את הרלוונטיות של המנהגים שסובבים את החיים היהודיים ופעמים רבות מעניקים להם משמעות, ויחוו תורת חיים אמיתית ולאומית-משותפת. דרך כזו, כדבריו של הרב עוזיאל, תאפשר גם מניעה של מחלוקות רבות שצפות ועוד עלולות לצוף עקב ההתחלקות לאגודות בקיום מנהגים.

אכן, ההצעה שלי איננה מעשית, ובוודאי שישנם עוד שלבים רבים עד שעם ישראל יצליח להיות מאוחד ולאחות את מנהגיו. אני שואף בינתיים רק להציע חשיבה אחרת, הבנה שונה של התפתחות המנהגים ומהותם כיום, כך שברבות הימים תפיסה ישראלית-עברית של המנהגים תוכל להצמיח מציאות חדשה.

סיכום

במאמר הזה בחנו את סיפורם של המנהגים ביהדות - נושא עמוק ומשמעותי בתולדות עמנו שהלך והתפתח, השתנה והשתכלל לאורך דורי דורות. נושא הקשור בד בבד לשייכותו של האדם למקום מגוריו, לקהילתו, ולמורשתו המשפחתית.

ראינו שהמשנה הדגישה את הקשר בין המנהג למקום שבו הוא נהוג ולקהילה שנוהגת אותו, ומנגד את התפתחות ההתייחסות למנהגים בלשון "מנהג אבות" באופן שאכן מדגיש יותר את ההמשכיות המשפחתית בקיום מנהגים. בחנו את הצורות השונות של התפתחות מנהג במקום חדש, ובהמשך את איסור ההתחלקות לאגודות בקיום מנהגים, והשפעתו על עיר חדשה שתושביה מליקטים ממגוון מקומות שונים. לאחר מכן, ראינו דעות שונות בקשר למצב הנוכחי של קיום המנהגים בישראל.

לבסוף, בהמשך לטענתי בסוף המאמר, חשוב בעיניי שנהיה חדורי מטרה לשינוי, מתוך רצון עז ומשמעותי לבנות קומה נוספת; ואולי לוותר על חלק ממנהגי העבר לא כדי לפרוק עול או לזלזל במה שקיבלנו, אלא כדי להצליח לבנות חברה ישראלית-יהודית-עברית מתוקנת, גבוהה יותר, רלוונטית יותר, רחבה יותר, אמונית, וכזו שמביאה את עם ישראל לעבוד את ה' בצורה משותפת, מלאת חיות, מאוחדת ואמיתית. שנוכה לזכך את מחשבותינו, להביט קדימה מתוך נאמנות למסורת ולמורשת העבר, להכיר מחדש בערכם של מנהגים ומתוך כך לבנות אותם מחדש. ושיקוימו בנו דברי מדרש תנחומא:

”אין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן אגודה אחת, שנאמר: בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו וגו' (ירמיה נ ד). כשהן אגודים, מקבלין פני שכינה” (מדרש תנחומא, ספר דברים כט, א).

